

Л. М. Лучка

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РЕВОЛЮЦІЯ 1905–1907 РОКІВ ТА РОЗВИТОК БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ

Досліджено діяльність бібліотек різного підпорядкування, які функціонували на Катеринославщині у 1905–1907 рр. Висвітлено історичні віхи розвитку бібліотечної мережі, проаналізовано джерела поповнення фондів, склад читацької аудиторії та читання.

Ключові слова: бібліотечна мережа, революція 1905–1907 рр., Катеринославщина, читачі, фонди, читання.

Исследована деятельность библиотек разного подчинения, которые функционировали на Екатеринославщине в 1905–1907 гг. Освещены исторические вехи развития библиотечной сети, проанализировано источники пополнения фондов, состав читательской аудитории и чтение.

Ключевые слова: библиотечная сеть, революция 1905–1907 гг., Екатеринославщина, читатели, фонды, чтение.

The article deals with the activity of libraries of different subordination which worked in Yekaterinoslav region in 1905–1907. Historical landmarks in library net development is shown. The sources of the book stock supplement and categories of readers are analyzed.

Key word: library net, Revolution of 1905–1907, Yekaterinoslav region, readers, book stock, reading.

Висвітлення діяльності бібліотечних осередків як головних центрів культурно-освітнього життя Катеринославської губернії є важливим напрямом дослідження регіональної історії, зокрема культурного розвитку. Актуальність та новизна зазначеної теми полягає у відсутності наукових праць з цієї проблематики та визначенні місця і ролі громадських, навчальних бібліотек, бібліотек товариств та гуртків в історичних подіях 1905–1907 рр. на Катеринославщині.

Напередодні Першої російської революції Катеринославська губернія була багатим металургійним краєм, який складав частку «молодого півдня». Загальноросійські події знайшли відгук і на Катеринославщині. Перші страйкували майстерні Катерининської залізниці, до них приєдналися заводи, трамвайні службовці. Влітку почався другий період революційних подій: страйкували Брянський завод, пекарні, палітурники, друкарні газети «Вестник юга» та Катеринославської земської управи. Вимоги робітників Брянського заводу налічу-

вали 37 позицій, серед яких пункт № 18 був присвячений улаштуванню безкоштовної бібліотеки-читальні [11, с. 152].

Ситуація, яка склалася в Російській імперії в 1905 р., мала негативні наслідки. Царський уряд переслідував культуру, українську мову, забороняв видання українською мовою газет та книжок. І в цей час бібліотечні заклади не припиняли діяльності, а працювали в складних умовах, враховуючи історичні моменти та часові зміни. У 1905 р. у Катеринославі серед міських бібліотек значне місце посідала Міська громадська бібліотека. За звітом 1905 р. відомо, що бібліотекою керувала С. В. Єгорова, їй допомагали чотири співробітниці, матеріальний стан яких був украй обмеженим: у зв'язку з нестачею міських коштів працівникам Катеринославської міської громадської бібліотеки було відмовлено у підвищенні заробітної платні. З іншого боку, відомо, що у 1905 р. на прохання палітурника Короха бібліотека платила за переплетення книжок та журналів вищу ціну, ніж була раніше (з 20 до 25 коп.; з 50 до 75 коп.) [5, с. 4].

У 1905 р. було придбано 1718 томів, але їх вартість складала на 252 крб. 5 коп. менше у порівнянні з 1904 р. За роки революції 1905–1907 рр. до бібліотеки надійшли пожертвування від різних бібліотек, навчальних закладів та товариств Катеринослава, інших міст Російської імперії. Окремо виділені гуманітарні книги московського видавця, фундатора власної бібліотеки К. Т. Солдатенкова, які отримала міська громадська бібліотека від Московської міської управи, у кількості 61 том Бібліотека поповнювала фонди дарунками приватних осіб: Г. Аверкієва, М. В. Бикова, Ф. А. Благонравова, О. С. Синівського [5, с. 13]. Через залізничні та поштові страйки (1905 р.) бібліотека несвоєчасно отримувала періодичні видання з різних місць Росії та України. Із цих причин бібліотека мала не повні річні комплекти журналів, а розрізнені випуски [5, с. 17].

Зазначимо, що у кінці 1905 р. у зв'язку з пожежею бібліотеки Комісії народних читань Катеринославського наукового товариства кількість читачів міської громадської бібліотеки збільшилася, однак задовольнити усі читацькі запити бібліотека та читальня не могла. Причина полягала у недостатній кількості книжкових видань. Тому позитивним було рішення бібліотечної ради Катеринославської міської громадської бібліотеки про повернення у фонди раніше вилучених із бібліотеки книжок. Упродовж 1905 р. бібліотека обслуговувала читачів 270 днів, що на 19 днів менше, ніж у 1904 р. Зміни графіка роботи міської бібліотеки відбулися внаслідок політичної ситуації у місті. Так, у жовтні 1905 р. бібліотека працювала усього 17 днів. Найбільша кількість читацьких відвідувань припадала на вересень 1905 р., найменший показник відвідувань – у квітні 1905 р. За звітом

відомо, що у 1905 р. кількість читачів складала 3 591 особу, що на 175 читачів менше, ніж у 1904 р.

Зазначимо причину такого суттєвого зменшення читачів. У період революції 1905–1907 рр. царський уряд увів суворий нагляд за літературою. Заходами генерал-губернатора Катеринослава створювався обов'язковий перелік газет, які мали бути в читальні. Періодичні видання, що не входили у цей перелік, вилучали із бібліотечних фондів. Розпорядження уряду та міських властей призвело до небувалої ситуації: бібліотека залишила для читачів тільки десять назв газет та журналів («Вестник Европы», «Образование»), що у свою чергу вплинуло на кількість читачів, які зверталися до фондів. За статевим розподілом читачами бібліотеки були чоловіки (80 %) та жінки (20 %) [5, с. 32].

Аналіз читання міської громадської бібліотеки свідчить, що у 1905 р. часто запитувалися книги белетристичного змісту, на другому місці посідали журнали, значну частину попиту складали дитячі книжки. Серед російських авторів були популярними видання А. О. Вербицької (1979 попитів), В. І. Немировича-Данченка (497 попитів), Л. М. Толстого (632 попитів). Українська література представлена іменами Марка Вовчка (38 попитів), Є. Гребінки (33 попити), Г. С. Сковороди (19 попитів). Серед зарубіжної літератури користувалися попитом англійські, французькі, американські письменники (О. Бальзак, Й.-В. Гете, В. Гюго, Ч. Діккенс, О. Дюма, Жорж Занд, Е. Золя, А. Конан-Дойль, В. Шекспір) [5, с. 15, 21].

У 1905–1907 рр. читачі міської бібліотеки користувалися інформацією, яка містилася у журналах та газетах. Актуальними були журнали «Вестник Европы» (1 097 попитів), «Мир Божий» (1 652 замовлень), «Образование» (1 341 замовлень), «Русская мысль» (1 319 замовлень), «Русское богатство» (1 425 попитів). За звітом меншою популярністю у читачів користувалися книги місцевого відділу (краснавство), кількість яких становила 32 книги; математичні видання, військова тематика були представлені 49 книгами. Аналіз відмовлень свідчить, що незадоволені запити читачів складали 35 % [5, с. 25–31].

При міській громадській бібліотеці функціонувала читальня, читачами якої були учні (11 615 осіб), службовці (3 395 осіб), торговці, ремісники, прикажчики (5 968 осіб), читачі без певних занять (2 612 осіб), робітники (1 220 осіб) та медичні працівники (1 785 осіб). У читальному залі користувалися попитом книги російських та зарубіжних авторів: М. Горького, Л. Толстого, І. Тургенева; Ж. Верна, В. Гюго, О. Дюма. Увагу читачів початку ХХ ст. привертала філософська (Ф. Ніцше) та економічна література (М. Туган-Барановський). Під час російської революції підвищеним попитом користувалися

твори Ф. Енгельса, К. Каутського, К. Маркса, М. Чернишевського [5, с. 33–34].

У бібліотечну мережу Катеринославщини у 1905–1907 рр. входили й громадські бібліотеки. У 1905 р. в Катеринославі функціонувала дитяча бібліотека Сімейно-педагогічного гуртка, яка була заснована за ініціативою добродійки Лемке (уроджена Доброхотова) та подружжя Чехових. Послідовниками відкриття дитячої бібліотеки стали О. П. Нечволодова та М. К. Лозинська. Остання надала бібліотеці приміщення власної книжкової лавки. Кількість засновників бібліотеки становили 23 особи, переважно жінки. Відкриття бібліотеки відбулось 20 листопада 1902 р. Початковий фонд бібліотеки нараховував 200 книжок, які видавалися членам Сімейно-педагогічного гуртка. За діяльністю бібліотеки слідкувало п'ять членів гуртка (С. А. Балабуха, О. А. Павлова, О. Г. Павлюк, К. О. Терпигорева, М. А. Шаховська), які постійно піклувалися про нові надходження та готували щорічні звіти на загальних зборах гуртка [8, с. 7].

Першим завданням фундаторів дитячої бібліотеки було створення систематичного каталогу позакласного читання дитячої літератури. Проект каталогу розробила О. П. Нечволодова, яка запросила членів гуртка доповнити його. Комісія констатувала, що книжкові крамниці Катеринослава у 1905 р. налічували незначну кількість дитячої літератури. Виходячи із зазначених обставин, комісія вирішила комплектувати дитячу бібліотеку Катеринослава літературою приватних та шкільних бібліотек міста, а у 1906 р. налагодити відносини з московськими та петербурзькими книжковими крамницями. До рекомендованих для комплектування дитячої бібліотеки були дозволені дитячі книжки, прочитані не менше, ніж трьома членами комісії. Цікавою є ініціатива бібліотечної комісії гуртка про створення «Черной книги», до якої мали б вноситися шкідливі для дитячого читання книжки [8, с. 17–18].

Варто звернути увагу на якісний та кількісний склад фонду дитячої бібліотеки Катеринослава. Нову літературу для бібліотеки купували із Катеринославських книжкових крамниць, які пропонували свої видання з 10 % знижкою. Фонди поповнювалися дарунками від приватних осіб: Печенева – журнал «Нива» (1904–1905 рр.); Синеокової-Андрієвської – 10 книжок «Живописной России»; М. Н. Черкасова – ілюстровані журнали [8, с. 25–26]. У 1905 р. до дитячої бібліотеки надійшов 161 примірник на суму 86 крб. 45 коп. На 1 серпня 1905 р. кількість фонду становила 674 томів. Серед них привертають увагу пожертвування добродійки А. М. Родзянко (уродженої Голіциної) у кількості 19 примірників [8, с. 31–32]. Періодичні фонди дитячої бібліотеки представлені цікавими журналами, кількість яких становила

десять примірників («Вестник воспитания», «Детский отдых», «Детское чтение», «Русская школа», «Светлячок»). Підкреслимо, що напрями комплектування відповідали завданням дитячого виховання та освіти.

Бібліотечна рада гуртка опікувалася палітурною справою та ремонтом використаних книжок з метою збереження фондів. У 1905 р. кількість читачів бібліотеки Сімейно-педагогічного гуртка становила 92 особи, які підрозділялися на дві категорії. До першої категорії відносилися 12 читачів, які мали право користуватися двома книжками під заставу у розмірі 2 крб. та 40 коп. щомісячної абонентної плати. Переважною була друга читацька категорія у кількості 80 осіб, які читали одну книгу під заставу 1 крб. 25 коп. [8, с. 33].

Каталоги розподілялися на три відділи за читацьким віком: молодший, середній та старший, які у свою чергу мали два ступені. Прогресивним у діяльності дитячої бібліотеки був процес обліку та обробки літератури. На кожне нове видання бібліотека заповнювала дві каталожні картки, одна з яких потрапляла до головного алфавітного каталогу. Другий примірник картки разом з книгою надходив у фонди. За тематикою бібліотечні фонди охоплювали п'ять відділів: дитяча психологія; догляд за дитиною; домашнє виховання дітей; педагогіка; гра, заняття й захоплення дітей.

Під час дослідження бібліотечної справи Катеринославщини у 1905–1907 рр. нашу увагу привернули бібліотеки катеринославських навчальних закладів. У 1905 р. продовжували діяти бібліотека Вищого гірничого училища (1899 р.), бібліотека Класичної гімназії (1793 р.), бібліотека Комерційного училища (1901 р.), бібліотека Другого реального училища. Січень 1905 р. був насичений політичними заворушеннями серед студентів Катеринослава: не кожного дня відбувалися заняття в навчальних закладах. У жовтневі та листопадні дні 1905 р. учнівське життя старших класів лишалось мирним. У цей складний час Ради навчальних закладів піклувалися про бібліотеки, їх утримування та обладнання. Стаття витрат становила: 4 747 крб. 4 коп. (бібліотека Вищого гірничого училища), 3 736 крб. 51 коп. (бібліотека Комерційного училища). Бібліотеки навчальних закладів розміщувалися в будинках училищ, де їм було відведено окремі кімнати [12, с. 13].

У 1905 р. стан бібліотек навчальних закладів було визнано задовільним. Навчальні бібліотеки Катеринослава склалися з основної (фундаментальної) та учнівської. На 1 січня 1905 р. найбільший фонд становила основна бібліотека Вищого гірничого училища у кількості 36 027 томів. Бібліотека Катеринославського комерційного училища нараховувала 3 113 томів [10, с. 32]. Фонди фундаментальних бі-

бібліотек навчальних закладів містили підручники різної тематики: географії, математики, фізики, літератури (Г. М. Іванов «Начальный курс географии», В. В. Сіповський «История словестности», К. Д. Краєвич «Сокращенный учебник физики» та ін.).

Серед учнівських бібліотек перше місце посідала бібліотека Комерційного училища з фондом 3 525 томів російською та іноземною мовами. Наявність українських видань не зафіксована [9, с. 32]. Учнівська бібліотека Вищого гірничого училища нараховувала російських та іноземних книг загальною кількістю 2 862 тома. Крім фундаментальної та учнівської бібліотек у навчальних закладах існували кабінетні бібліотеки (17 одиниць) із загальним зібранням близько 2 тис. примірників, що було вагомим відсотком книжкового фонду бібліотеки Вищого гірничого училища. Особливу увагу привертала незначні за обсягом спеціальні бібліотеки з дисциплін (предметні). Фонди спеціальних бібліотек включали книжки з історії, географії, природознавства, фізики, мовознавства, вітчизнознавства, економіки, які мали на меті допомагати класному керівнику цікаво викладати предмет, а також надавати матеріал для самостійного опрацювання [9, с. 40].

Члени училищних Рад порушували питання про поповнення бібліотек навчальних закладів. У 1905 р. бібліотека Вищого гірничого училища поповнила свої фонди російськими книгами у кількості 344 томів на суму 563 крб. 3 коп. Іноземні видання становили 230 томів на суму 580 крб. 8 коп. На придбання нових книг бібліотека Катеринославського комерційного училища витратила 589 крб. 62 коп.: найбільший відсоток отримала фундаментальна бібліотека (535 крб. 23 коп.). Нові надходження до бібліотек (фундаментальної та учнівської) Катеринославського другого реального училища у 1905 р. налічувала 263 томів. Учнівська бібліотека поповнювалася, переважно, підручниками та навчальними посібниками (158 томів) [12, с. 24].

Дарунки читачів бібліотеки Вищого гірничого училища становили 672 тома. Серед почесних благодійників були окремі діячі та колективні автори. Значні поповнення складала професійна література, яка надходила від міністерств (52 тома); редакцій «Горно-заводського листка» (52 тома); Гірничого департаменту (30 томів), від географічних, фізико-математичних та технічних товариств (125 томів), від навчальних закладів (90 томів). У 1905 р. завдяки дарункам директора С. М. Сучкова бібліотека навчального закладу отримала 83 книжки. Кількість пожертвувань учнівської бібліотеки склали п'ять примірників від співробітників училища: Я. І. Грдини, О. М. Терпигорева [10, с. 34–36].

Навчальні заклади Катеринослава у 1905 р. приділяли увагу постійному поповненню фонду періодичних видань. На фінансуван-

ня газет та журналів Вище гірниче училище витратило значну суму (1 880 крб. 88 коп.). У Катеринославському комерційному училищі окремо надходили кошти на передплату журналів та переплетення книг (354 крб. 69 коп.) [9, с. 79; 10, с. 33]. У 1905 р. училищні ради розглядали та вирішували питання про видання бібліотечних каталогів, що було важливою справою для обслуговування читачів. Кількість читачів Катеринославського другого реального училища у 1905 р. складала 293 учнів, серед них – діти дворян, купців, міщан, селян та духовних осіб. Бібліотека розробила систематичний каталог, який тематично складався з 12 розділів: богословіє; філософія; психологія; педагогіка та логіка; історія; географія; російська література; іноземна література та мовознавство; математика; природознавство; правознавство та політична економія. Окремі місця у бібліотечному фонді посідали журнали, брошури та звіти; альбоми. Каталог учнівської бібліотеки реального училища був створений за читацьким віком та групував книги за віковим принципом [12, с. 23].

На початку ХХ ст. штат бібліотеки навчального закладу Катеринослава складався із двох посад службовців: бібліотекаря (із професорів або викладачів) та завідувача навчальною бібліотекою (із службовців навчальної частини училища). Основною бібліотекою Вищого гірничого училища у 1905 р. керував викладач кафедри вищої математики В. Е. Загулін із щорічною платнею 600 крб. Учнівською бібліотекою завідував гірничий інженер, професор кафедри гірничої справи О. М. Терпигорев із щорічною платнею 300 крб. Із 1905 р. по 1909 р. обов'язки бібліотекаря Катеринославського реального училища виконував викладач словесності А. В. Бублеєв [12, с. 30]. За статутом Катеринославського реального училища, прийнятого у 1900 р., завідування бібліотекою з дозволу Педагогічного комітету доручали одному або декільком викладачам, які отримували за бібліотечну справу окрему платню. Спостерігач чи наглядач виконував обов'язки керівника класним читанням та завідувача навчальною бібліотекою. По-класними фондами завідували учні під наглядом викладача [14, с. 11]. Таким чином, за змістом бібліотеки навчальних закладів Катеринослава періоду революції 1905–1907 рр. – це найрізноманітніші зібрання видань ХV – початку ХХ ст., які мали універсальний характер та були спрямовані на підвищення культурно-освітнього розвитку молоді промислового регіону.

Крім зазначених бібліотек у 1905 р. на Катеринославщині діяли народні бібліотеки-читальні у кількості 101 бібліотеки. На кошти губерньського земства у розмірі 1 500 крб. було відкрито 24 безкоштовні народні бібліотеки-читальні [6, с. 60–62]. Губернія налічувала 78 народних шкільних бібліотек, 53 земських безкоштовних бібліотек

читалень, вісім публічних бібліотек [2, с. 867]. У 1905р. у Катеринославі діяла бібліотека Катеринославської вченої архівної комісії, заснованої у 1893 р. До важливих завдань комісії відносилося відкриття бібліотеки, яка б складалася з історичних, археологічних, етнографічних, географічних творів Катеринославської губернії та мала фундаментальний бібліографічний каталог виданої літератури з історії краю. Комісія вивчала та опікувалася збереженням архівних джерел Катеринославської губернії ХІХ – початку ХХ ст. [1, с. 650].

У зв'язку з політичними та соціально-економічними змінами 1905 р. діяльність Катеринославської вченої архівної комісії не була вирішальною, активність її діячів йшла на спад. У комісії лишилося тільки дві особи. Незважаючи на складні умови, у 1905 р. Катеринославська вчена архівна комісія проводила засідання, на яких розглядалися питання впорядкування видання М. Грушевського «История украинского народа». А. С. Синявським дана оцінка п'ятитомної історії Русі як ґрунтовної наукової праці з історії та запропоновано шляхи придбання видання в бібліотеку комісії [3, с. 6].

Бібліотечні фонди Комісії склалися з дарунків місцевих та російських діячів (І. Я. Акінфієва, Д. І. Багалія, В. І. Пічети, А. І. Стороженька, С. В. Фарфаровського, Д. І. Яворницького); бібліотека поповнювалася шляхом книгообміну з різними товариствами (архівними комісіями), з видавництвами, земськими управами. Бібліотека постійно розглядала питання поповнення фондів книгами, журналами та звітувала перед читачами-членами комісії.

Директор Катеринославського комерційного училища А. С. Синявський та викладач Катеринославської Духовної семінарії В. О. Біднов відповідали за придбання у бібліотеку творів О. М. Макаревського. Фонди бібліотеки комісії містили найбільше видання Імператорської Академії наук «Понтика» за редакцією академіка В. В. Латішева. У 1905 р. до бібліотеки комісії надійшли брошури Н. Ф. Павловського. В. О. Біднов порушив питання про розширення культурних зв'язків комісії з Товариством ім. Т. Г. Шевченка у Львові шляхом обміну працями [3, с. 8]. Посаду бібліотекаря обіймав В. Ф. Адамов, викладач латинської мови Другого реального училища. Читачами бібліотеки місцевого товариства були його члени: Д. І. Дорошенко, В. Д. Машуков, Я. П. Новицький.

Маловідому сторінку в історії бібліотечної справи Катеринославської губернії початку ХХ ст. відкриває бібліотека-читальня Катеринославської хоральної синагоги, перше заснування якої відбулося у грудні 1901 р. у громадському будинку «Єшива» по вул. Йорданській. Відкриття бібліотеки відбулося за ініціативою громадського рабина Ш. Х. Левіна, який приїхав у Катеринославі із західного краю, та

з дозволу Катеринославського губернатора князя Д. П. Святополка-Мирського [13, с. 4].

Основу первинного бібліотечного фонду складала пожертвування книгами та грішми. Так, Ш. Х. Левін придбав за власні кошти книжкові шафи та бібліотечний інвентар. За звітом бібліотека існувала більше року. У 1904 р. Ш. Х. Левін залишив Катеринослав унаслідок несприятливих умов. Вдруге бібліотеку відкрили у листопаді 1904 р. у буд. Любіна по вул. Управській. Активну роль у її створенні відігравали А. С. Брагін та С. М. Станіславський, які з часом стали членами бібліотечної комісії синагоги й фактичними завідувачами бібліотеки осередку. Зазначимо, що С. М. Станіславський поповнив бібліотеку 16 томами книжок. На прохання бібліотечної комісії посаду бібліотекаря обіймав Н. Х. Аксельрод, який мешкав у приміщенні бібліотеки та отримував заробітну платню 25 крб. на місяць. Бібліотека з читальнею були відкриті щоденно, за винятком єврейських свят, з 5 до 10 години вечора, по суботах – з 3 до 10 години вечора [13, с. 4–7, с. 30].

Фонд починався з 600 томів, з них 440 подарував С. Я. Зайденер, купець та вчений, який мешкав у Мелітополі. Переїхавши до Катеринослава, він став власником численної бібліотеки, яка містила багато цінних книг з лексикографії, давньої, середньовічної та нової європейської літератури. За життя С. Я. Зайденер подарував бібліотеку синагозі. Особливу цінність зібрання складали окремі її примірники. Так, книга з астрономії та математичної географії під назвою «Nechmad we-Naim» Д. Ганса, надрукована в 1445 р. у Есниці, була бібліографічною рідкістю та мала надзвичайну цінність в історії книжкової культури. Окреме місце посідав словник відомого єврейського мовознавця І. Левіти «Гишби», надрукований у 1804 р. у Гродно. Унікальна бібліотека С. Я. Зайденера нараховувала й німецькі видання, серед яких повне зібрання творів відомого філософа М. Мендельсона, видане у Лейпцигу 1844 р., та праця німецького пастора Вісліценуса «Die Bibel», присвячена біблійській критиці. У 1905 р. бібліотека синагоги мала періодичні фонди у кількості 16 назв [13, с. 22].

За 1905 р. кількість відвідувань склала 10 558. Найбільший відсоток читачьких відвідувань припадав на січень (1 478 відвідувань). У жовтні та грудні – помітне зниження звернень читачів до бібліотеки-читальні (178 – у жовтні; 366 – у грудні) [13, с. 23]. Користувачі бібліотеки належали до різних прошарків місцевого населення Катеринослава. Найбільшу читачьку аудиторію становили вчителі (60 осіб), учні середніх та нижчих навчальних закладів (56 осіб), екстерна (54 особи). Бібліотеку-читальню відвідували торгівці (33 особи), прикажчики (27 осіб), різні службовці (24 особи), представники робітни-

цтва: столяри, слюсарі, шевці, палітурники, різники, фотографи, покрівельники, токарі. До бібліотечних фондів зверталися медичні працівники (3 особи), булочники (2 особи), хористи (2 особи), перукар, коваль, електротехнік [13, с. 24].

Бібліотека Катеринославської хоральної синагоги була культурним осередком, який містив рідкісні бібліографічні видання релігійно-історичного змісту та здійснював релігійно-об'єднувальну місію в єврейській громаді міста.

У Катеринославі періоду революції 1905–1907 рр. функціонували нелегальні бібліотеки, історія деяких пов'язана із прізвищами З. М. Щапа та А. Н. Жмудіна. Катеринославський міщанин З. М. Щап був знаним діячем соціал-демократичної організації Катеринослава, обіймав посаду завідувача технічною частиною. Його обов'язки склалися із доставки нелегальної літератури та забезпечення робітників зверненнями та листівками. На початку ХХ ст. З. М. Щап завідував нелегальною бібліотекою у Катеринославі за адресою по вул. Вознесенській, буд. 26, кв. Б. Й. Брука [4, с. 62]. Відомо, що восени 1905 р. на території книжкової лавки «Труд» Н. Міндліна, на першій Чечелівці, З. М. Щап організував революційні збори та розповсюджував партійні кореспонденції. Як активний діяч З. М. Щап підтримував тісні зв'язки з пітерськими видавництвами, які своєчасно надсилали видання катеринославським робітникам. Помічником завідувача був новомосковський міщанин А. Н. Жмудін [4, с. 475].

Фонди бібліотеки налічували 10 тис. примірників політичних брошур та прокламацій. Серед них: «Во что обходится русскому народу война», «Ко всему пролетариату», «Кризис, безработица и война». До складу нелегальної бібліотеки входили періодичні видання: газета «Искра» (за 1904–1905 рр.) та журнали («Освобождение», «Рассвет»). У результаті обшуків, проведених катеринославською поліцією, виявлені видання: «Всеобщая стачка на юге», «Две Европы». Увагу привернула брошура «Организационный вопрос» з передмовою Л. Мартова. Найбільшу кількість серед видань нелегальних бібліотек Катеринослава мала листівка «Кому быть самодержавцем Всероссийским» (2 542 прим.) Фонди містили тексти революційних пісень. Зазначимо, що нелегальні бібліотеки комплектувалися виданнями російською, українською та єврейською мовами [4, с. 77]. У катеринославських нелегальних бібліотеках 1905–1907 рр. були твори марксистів та соціал-демократів: К. Каутського, Лассаля «Принципы труда в современном обществе», Ф. Енгельса В. Леніна, Л. Мартова, Г. Плеханова. Популярними серед сільського населення губернії були вірші М. Некрасова, книга І. Вольного «За веру, царя и Отечество». Фонди містили переклади зарубіжних видань: Лемберг

«Законодательные акты Франции», Е. Вандервельде «Промышленное развитие и общественный строй». Досліджуючи історію нелегальних бібліотек, варто зазначити ім'я вчителя вечірніх класів Корфівської школи с. Федорівки М. К. Лямцева, який розповсюджував листівки серед населення Катеринославської губернії. Нелегальна бібліотека харківського міщанина М. Борисенка розміщувалась по вул. Трамвайній, в будинку Фрідланда. Її фонд налічував 678 примірників [4, с. 100–105].

Наступна інформація стосується діяльності гуртка вищої пропаганди під керівництвом М. О. Кирилова. Гурток складався з чотирьох членів. Основні завдання катеринославського гуртка полягали у вивченні книжок шляхом активного читання. Серед актуальних видань значилися фундаментальні праці: С. Д. Вебб «История английского рабочего движения», О. О. Богданов «Курс политической экономии», Ю. Липперт «История культуры», К. Маркс «Коммунистический манифест». Організатори гуртка для вивчення відбирали складні за змістом твори, які після читання спільно обговорювали [4, с. 118].

Зі спогадів брянця І. Меренкова у 1905 р. в Катеринославі на Першій Чечелівці розміщувалася бібліотека П. К. Соколова, яка була постійним місцем зібрань революційних робітників. Обов'язки бібліотекаря виконував П. К. Соколов, який з кінця 1904 р. згадується в агітаційній діяльності Верхньодніпровського повіту. У час погрому 1905 р. внаслідок пожежі в будинку родина Соколових перемістила свою бібліотеку «Свет» в будинок І. Шевченка, активного революційного діяча Катеринослава під псевдонімом «Дядя Ваня» [4, с. 148]. Показовою є подальша історія бібліотеки. У 1907 р. бібліотечна комісія Катеринославського наукового товариства отримала від добродійки Соколової пропозицію щодо придбання її бібліотеки, яка складалася із 3 200 томів книжок, не рахуючи журналів. Бібліотеку продавали разом з меблями за 2 500 крб. з умовою сплатити кошти протягом п'яти років. Причиною продажу став від'їзд родини Соколових з Катеринослава. Після ознайомлення з бібліотекою, її кількісним та зовнішнім станом бібліотечна комісія товариства дала задовільну оцінку та прийняла рішення поповнити бібліотеку наукового товариства зібранням Соколових [7, с. 51].

Таким чином, досліджуючи розвиток бібліотечної справи на Катеринославщині у 1905–1907 рр., виявлено позитивні моменти та негативні чинники, що гальмували діяльність культурних осередків губернії на початку ХХ ст. Революційні події 1905–1907 рр. розширили межі культурної діяльності, її пошуків та урізноманітнення. Страйки, заворушення серед робітників впливали на звичайну діяль-

ність бібліотек: відвідування та графік роботи для читачів. Унаслідок втрати та неповернення книжок з причини арештів та заслання декого з читачів відбувалося зменшення кількості бібліотечного фонду. У той же час бібліотечна мережа Катеринославщини функціонувала та розвивалася. Громадські бібліотеки працювали відповідно до потреб читацького кола Катеринославщини з метою поширення знань серед населення губернії, заохочення до читання книг та періодичних видань. Невеликі за обсягом бібліотеки товариств й гуртків зберігали та пропонували читачам різного віку і соціального стану популярну літературу, дитячі видання, історично-релігійні книжки.

Бібліографічні посилання

1. Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – № 26.
2. Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – № 29.
3. Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Вып. 5 / ред. А. С. Синявский. – Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1909. – 166 с.
4. Материалы по истории Екатеринославской социал-демократической организации большевиков и революционных событий, 1904–1906. – Екатеринослав : Типо-Литография Екатерин. железной дороги, 1924. – 528 с.
5. Отчет Екатеринославской городской общественной библиотеки за 1905 г. – Екатеринослав : Типо-Литография Губернского правления, 1906. – 40 с.
6. Отчет Екатеринославской губернской земской управы за 1905 г. Народное образование. – Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1906. – 91 с.
7. Отчет о деятельности Екатеринославского научного общества в 1907–1908 гг. Год IX. – Екатеринослав : «Южная заря», 1909. – 80 с.
8. Отчет о деятельности Семейно-педагогического кружка в Екатеринославе за 1904–1905 годы. – Екатеринослав : Типо-Литография Л. Сатановского, 1906. – 47 с.
9. Отчет о состоянии Екатеринославского коммерческого училища за 1905–1906 уч. год. – Екатеринослав : Тип. С. И. Барановского, 1907. – 83 с.
10. Отчет о состоянии и действиях Екатеринославского Высшего Горного училища за 1905 г. – Екатеринослав : Тип. Губернского земства, 1906. – 59 с.
11. Революція 1905–1907 років на Україні : зб. док. і матеріалів / упоряд. І. Премислер, В. Руднев. – К. : Укр. вид-во політ. л-ри, 1949. – 517 с.
12. **Рожественский А.** Краткий исторический очерк 10-летнего существования Екатеринославского II реального училища / А. Рожественский. – Екатеринослав : Тип. Л. М. Германовича, 1911. – 58 с.
13. **Станиславский С. М.** К истории еврейской библиотеки-читальни / С. М. Станиславский // Первый отчет библиотеки-читальни Екатеринославской хоральной синагоги, 1 ноября 1904 – 1 мая 1908 гг. – Екатеринослав : Тип. «Труд», 1908. – 31 с.
14. Устав Екатеринославского коммерческого училища, основанного Екатеринославским купечеством. – Екатеринослав : Тип. Е. Д. Браиловского, 1911. – 15 с.

Надійшла до редколегії 14.01.2013